FRANSIZ HÜKÜMETİ VE ELLİ SENEDEN BERİ İLAHİYAT*

Georges Dumézil
Fransızca'dan çev. Hilmi Ömer Buda
Osmanlıca'dan sadeleştirerek çev. Yasin Aktay

Çeşitli kiliselerin özel girişimlerine terkedilmiş dinlere ait bütün eğitimi hükümet reddetmeli midir? Almanya ve Hollanda gibi diğer Avrupa ülkelerinin aksine, Fransa'da hem kendine özgü sebeplerle, yani hem kendi laiklik anlayışıyla tutarlı olunması için hem de din eğitiminin reformu için tek bir mezhebin veya inancın veya kilisenin kontrolündeki bir ilahiyat fakültesinin kapatılması en uygun çözüm olarak bulunmuştur. Dumézil'in bu makalede söylediğine göre, hem Fransız laikliğinin kendisini hem de bu tür bir uygulamayı getiren en önemli sebep, Fransa'nın dini konusundaki demografik dağılımıdır. Almanya ve Hollanda'da genellikle entelektüel hayat belli bir dinin kontrolündedir. Görece daha homojen bir nüfus vardır. Ayrıca din eğitiminin çağdaş dünyada gerektirdiği reform bizzat bu kiliselerin kontrolündeki ilahiyat fakültelerinin kendi içinde yapılmaktadır. Oysa Fransa tek bir dinin entelektüel kontrolünün var olmadığı bir yerdir. Farklılıkların daha fazla olduğu bir yer olduğu için milli birliğin sağlanmasında dinden medet umulamayacak bir noktadadır. Dumézil'in bu karşılaştırmalarında, Fransız toplumundaki Katolik nüfusun büyük çoğunluğuna rağmen ısrarla dinsel farklılıklara gönderme yapması, Fransa'nın laiklikten anladığı şeyin zamanın entelektüel söylemlerinin ürettiği ilginç beslenme kaynaklarına işaret ediyor. Almanya gibi tam ortadan Protestan ve Katolikler arasında bölünmüş bir ülkede bile başvurulmayan bu kültürel ve dinsel farklılık söylemlerine Fransa'da başvuruluyor olması, dinsel farklılıkların zorunlu olarak Fransa'da uygulanan türden katı bir laikliği gerektirmediğini yeterince gösteriyor. Dolayısıyla Fransa'nın kendine özgü uygulamalarını Fransa'nın devrim sonrası hüküm ferma olmuş ideolojik tercihlerinde Jakoben, aydınlanmış despotların laiklik modeli son derece belirleyici olmuştur. Türkiye'nin Laiklik konusunda hemen her bakımdan model aldığı Fransa'da da neler olup bittiği önceden dikkatle takip ediliyordu. *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde, o dönemde ilahiyat Fakültesi'nde dinler tarihi anabilim dalı profesörü olarak çalışmakta olan George Dumézil, bu model ülkede ilahiyat fa-

* Bu yazı *Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası* (İkinci Sene, sayı 5-6, 1926, ss: 173-186) yayımlanmıştır. Yayımlandığı yıllarda, makalenin yazarı Georges Dumézil (1898-1986 Fransız beşerî bilimler alanının en önemli simalarından biri) İstanbul Darülfünûnu Dinler Tarihi Profesörü olarak Türkiye'de görev yapmaktadır. Yazıyı Osmanlıca'ya çeviren Hilmi Ömer (Buda) de aynı Fakültenin öğretim üyelerindedir.

külterinin 1926'ya kadarki) 50 senedir konumunu anlatıyor. Dumézil'in Üniversite Reformunu bundan tam yedi yıl sonra yaşayacak olan Türkiye'de, Fransa üzerine anlattıkları, çok çarpıcı karşılaştırmalar yapılmasına imkan sunacak cinstendir. 1933 yılında büyük bir üniversite reformu yaşayacak olan Türkiye Cumhuriyetinde, bu Reform çerçevesinde İlahiyat Fakülteleri kapatılacaktı. İlahiyat fakültelerinin hangi mülahazalarla kapatılmış olduğu üzerinde yeterince düşünülmemiştir. O yüzden 1949 yılında, kapatıldığı noktadan muhtemelen daha iyi olmayan bir seviyede tekrar ilahiyat fakültelerinin açılmasına karar verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Fransız yüksek din eğitimi, İlahiyat Fakültesi, Protestan ve Katolik İlahiyat Fakültesi, Laiklik, Dinin Modernleşmesi.

Fransa'da, resmî din eğitiminde vuku bulan büyük değişimlerin, seçkin bir Protestan bilgini Maurice Vernes'in 1 Şubat 1879 da *Revue de Paris Scientifique*'de yayınladığı bir makaleden itibaren başladığı söylenebilir. Bu makalenin başlığı bir programın adı idi: "Pozitif Bilim Olarak İlâhiyat, ve Laik Eğitimdeki Yerine Dair"[1]

Bu sorun Avrupa'da günün konusu idi. Ondokuzuncu yüzyılda yüksek eğitimin özellikle gelişmiş olduğu iki ülke, Almanya ve Hollanda, bu konuya büyük bir ilgi gösteriyorlardı. Yeni Ahid'in büyük bir yorumcusu Alman profesör Holtxmann, 1 Mayıs 1878'de Strasbourg Üniversitesi rektörlüğü görevine başlarken "Çağdaş ilahiyatın evrimi ve geri dönüşleri ve ilahiyatın tüm bilimlere nisbetle yerine dair"[2] başlıklı bir konuşma yapmıştı. Holtxmann, bu konuşmasında, her şeyden önce, Almanya'da olduğu gibi Fransa'da da henüz onsekizinci yüzyılda uygarlığa ilişkin problemlerin tümünün "ilahiyatın tayin etmiş olduğu bir alem anlayışının sınırları içinde" harekete indirildiğini göstermişti. Fakat ondokuzuncu yüzyılda durum tam tersiydi: hakim bir doğmacılık karşısında metotlarının özgürlüğünü geri isteme görevi artık tarih, felsefe, doğa bilimlerine değil ruhun yüksek talim ve terbiyesi toplamında, o zamana kadar istemiş olduğu konuma hak verdirmeyi gerektiren bizzat İlahiyat bilimine düşüyordu. Daha sonraları İlahiyat, tarih, felsefe ve bilim alanında üzerinde uzlaşılan metodu ve sahih araştırma yöntemini, özel araştırma ve inceleme maddesine uygulama gücüne sahip olduğunu kanıtlamak durumundaydı. "Oysa ki dogmatik veya sistematik İlahiyat ilmi, din felsefesinden çıkarsanmış esaslarla felsefeye ait olduğunu" Strasbourg Üniversitesinin yeni rektörü söylüyordu. "Tefsir ve tarihsel ilahiyat maddeleri, ilahiyat fakültesi başlığı altında bu kadar değ-

1 De la théologie considérée comme science positive et de sa place dans l'enseignement lai que

2 Progrès et reculs de la théologic Contemporaine: Situation de celle-ci par rapport a l'ensemble des sciences. 1838. Strasbourg Trübner Kütüphanesi, 36 sayfalık bir risale.

şik maddeyi toplamış olan yerden soyutlandığı taktirde bu maddeler kısmen tekrar dilbilimine, kısmen tarihe döndürülecekti." Bu söylediklerine cesurca bir karşılaştırma ekliyordu:

> "Derhal satılmak için bir ticarethane sahibinin görevi işlerini muntazam tutmak ise, iyi bir ilahiyat profesörünün görevi de araştırma ve öğretimini ilahiyat çalışmalarının sınırlı alanından genel bilim alanına taşımaya her zaman için hazır bulunmaktan ibarettir: açıkladığı sonuçlar öyle bir netlik, öyle bir şeffaflık vermelidir ki, derhal ve problemsiz bir şekilde bilimin çerçevesine uysun. Bu bilimlerden yalnızca birisi ve basit olanı yasalarını kendinde taşır. Ruhla doğa bilimi arasında insan doğası koşullarının istemiş olduğu bölüme rağmen yalnız bir ve aynı metot kabul edilip uygulanabilsin."

Alman hükümeti tarafından ilahiyat fakültesinin kapatılması ihtimalini bile, Holtxmann, açık seçik düşünmüştü. Bu taktirde dogmanın açıklanmasına, tarih ve felsefî incelenmesine mahsus bölümler, felsefe (fen-edebiyat) fakültesinin hemcinslerine katıldığı halde uygulamalı ilahiyat öğretimi (mezheplerin akaidi ve vaaza ilişkin olanlar) ilgili kiliselerin doğrudan doğruya idaresine verilmiş, özel kurumlara devredilecekti.

Holtxmann, ilahiyat fakültesinin parçalanmasına hiç taraftar görünmüyordu. Bunların korunması gerektiğini aşağıdaki sözleriyle açıklıyordu:

> "Dini, bilimsel inceleme konusu edinerek bilimsel bir murakabeye (disipline, gözetlemeye) tabi kılıp kendi yolunu ale'l-îmâ izlemesine engel olma, böylece çağdaş uygarlığın tüm sonuçlarını tehdit etmeye kadar, sınırsız ilkel bir kuvvet olarak ortaya çıkmasını sağlama olayında üniversite öğretiminin tabiatına aykırı bir şey bulunması muhtemel değil midir?"

İki yıl önce Hollanda, Almanya ilahiyatı tarafından sezilen değişimi gerçekleştirmişti. Fakat ruhbanın özel görevlerine verilmiş unsurların kaldırılmasıyla Hollanda, esasen ilahiyat fakültelerini muhafaza etmişti. Burada özellikle sözkonusu olan Protestan kurumlarıdır. 28 Nisan 1832'deki kanunla Hollanda üç üniversitenin (Groningue, Utrecht, Leiden), bunun gibi Amsterdam nahiye üniversitesinin, 1 Ekim, 1877 tarihinden itibaren kiliselerle mevcut bütün bağlardan kurtarılıp pratik eğitim ve öğretimi hariç olmak üzere felsefe ve dînî tarihin tamamen bilimsel öğretimine mahsus "laik fakülte" oldukları ilan edildi.

Bu değişim aşağıda belirtilen şartlar altında cereyan etmiştir: Hollanda Katolikleri ve muhalif mezhepler yalnız Roma resmî kilisesinin yüksek öğ-

retiminde kürsüleri olduğundan çoktan beri şikayet ediyorlardı: Dolayısıyla ya İlahiyat fakültesinin değişik mezheplerden kurulmasını veya daha ziyade o zaman fakültelerde mevcut olan reforma ayininin kaldırılmasıyla değişik ibadetlerin eşitliğini istiyorlardı. Bu ikinci taktirde, her kilise kendi papazlarını yetiştirmeğe mahsus telakki ettikleri öğretimi düzenlemeyi üstlenmek mecburiyetinde bulunacaktı.

İmdi, etajenörlerin gündemine bir bütün halinde bir metin konulmasıyla yüksek öğrenimin yeniden düzenlenmesine ilişkin tartışmalar ortaya çıktığı zaman meselenin dini öğrenime ait resmî kürsülerin kaldırılması yönünde çözülmesi gerektiği görünüyordu. Fakat Hollanda kamuoyu üçüncü bir çözüm tarzına şiddetle taraftar oldu: Daha önce zikrettiğimiz çözüm tarzı uzun müzakerelerden sonra yüksek öğrenimin doğal şartları ile değişik dinlerin eşitliği arasında gerekli tedbir düzenleyici olmak üzere kabul edildi.

28 Eylül 1876 kanununun 42. maddesine göre İlahiyat fakültesinde şu dersler okunuyor:

1- İlahiyat Sözlüğü
2- Uluhiyete İlişkin Akaid Tarihi
3- Genel Dinler Tarihi
4- İsrail Dînî Tarihi
5- Hıristiyanlık Dini Tarihi
6- Eski İsrail ve Hıristiyan Edebiyatı
7- Eski ve Yeni Ahit'in Tefsiri
8- Hıristiyan Dininin Nasslarının Tarihi
9- Din Felsefesi
10- Ahlak

Böylece 1876-1878 arasında Hollanda sonra da Almanya'da aydın kişilerin düşünce ve din tarihi ve felsefesi maddelerinin yüksek Darülfünun öğretimi kadrolarında, "özel bir kilise -Katolik veya Protestan kilisesi- bakış açısından konulmak istendiğinden dolayı değil, fakat bu maddeler zorunlu olarak tarih ve felsefenin genel öğretimine ve buna, metodik incelemenin tam, eleştirel ve belgesel yöntemini uygulamak şartlarına tabi olduklarından dolayı.." (bu cümle Maurice Vernes'indir) korunması yönünde büyük bir istek açığa çıkmıştı.

İncelememizin ilk satırlarında kaydettiğimiz Maurice Vernes'in 1879 tarihinde *Revue Scientifique*'de yayınlamış olduğu makale bu örnekler ve kanıtların gücüyle yazılmıştır. Bu makalede Maurice Vernes, 1- Eleştirinin Doğru bir yönteminin dinsel tarihin olguları ve düşüncelerine uygulanma-

sı ile İlahiyatın (en alt düzeylerinden doğmalar ve kiliselerin pratiklerine kadar) pozitif bir bilim olarak düşünülebileceğini; 2- Devletin icra ettiği öğretim insanlık düşüncesinin gelişiminin hiç bir esas yönünü ihmal etmediği iddiasında bulundukça tarif edildiği yanı, ilâhiyat veya dinsel eleştiriye bir yer verilmesini gerektiriyordu. Yazar, sonuçta, başlıca Dârülfünûn merkezlerinde dinler tarihi, Kitâb-ı Mukaddes ve İsrail dini, Hıristiyanların kökenleri, Katolik Kilisesi tarihini incelemek ve araştırmak üzere kürsüler oluşturmasını Fransa hükümetinden istiyordu.

Bu makale, August Comte'un öğrencilerinden en meşhuru ve bu tarihte Fransız pozitivizminin başı olan Emil Littré'nin aynı yıl (1879) Mayıs-Haziran aylarında yayınlanan *Revue Scientifique*'de çok önemli açıklamalarını gerektirdi. Bu sayfalarda Emil Littré Maurice Vernes'in belgelerini savunmak, özellikle devlet kadrolarında hiç bir şekilde dinî öğretimin bulunmaması gerektiğini söyleyenlerin itirazlarını reddetmek istiyorlardı. Emil Littrè, "olguların açıklanmasında ve onlardan sonuçlara çıkarılmasında bulunan deneysel metoda iki taraf tabi olduğu zamandır ki, bu gün muhalif düşüncelerin, belirli bazı noktalar üzerinde felsefeyle uyumlu olarak uzlaştırılması mümkün olur... Burada hakim olan tarihsel yöntemdir. Zaman ve mekanlara göre ilahiyatın geçmiş olduğu değişik aşamaları dikkate alan tarihsel yöntem, ilahiyatı beşeriyet tarihinin tamamlayıcı bir parçası ve bu özelliğiyle tamamen pozitif bir inceleme ve araştırma olarak ilan ediyor. İlahiyat konusunun kendisini doğaüstü gibi sunmasının önemi yoktur. İlahiyatın doğuşu, gelişmesi, şekillenişi nüfuz ve etkisi ve çöküşü doğal(yollarla olmakta)dır. Bu da pozitif bilgide kendisine özgü olarak alınan doğaüstülük ilkesini dıştalar. Bu yöntem, gerçek kanıtlanışı olmadığından tarih diye sunulan menkıbeleri ve nesnel hiç bir temeli bulunmadığından mutlak diye gösterilen öznel yaklaşımları uzaklaştırır... Laik öğretim, nesnel temeli olan hiç bir şeyden elini çekmemelidir. (Şu halde toplumların ahlakî yönetimi hakkında bkz. S. 274-325. Maurice Vernes'in makalesi aynı başlık altında: "Pozitif Bilim olarak ilahiyat ve Laik öğretimdeki yeri").

En temel şey, toplumların içinde başat olmuş olan veya halen başat olan dinler ise, aralarında hep benzerlikler ve farklılıklar olmamış mıdır? Kurumların ortak mahiyetini oluşturan benzerlikler ve farklılıklar değişik çevrelerde doğup gelişmişlerdir" diyordu. O zaman Emil Littré geniş ve genel bir bakışla "kutsal bilimler" ile dünyevi bilimler arasında öncelikle yükselen engelin, pozitif yöntemin tarih ve eleştirel özgürleşmeye doğru genişlediği zamandan itibaren yaptığını hatırlatıyordu. Protestan ilahiyat okullarının bu konudaki girişiminden sitayişle bahsediyor. Bundan Fransa'da yüksek eğitimin zenginleştirilmesinin zamanının geldiği dersini çıkarıyordu:

> "Kilise eğitimine müdahale edecek devlet olmadığını açıkça söylüyordu... Fakat eğer hükümetin hiç değilse Fransız hükümetinin öğretim konusunda metni yoksa görevi kurulan yeni bilimleri zapt-u rapt etmek ve en kesin olarak görülen yöntemlere yol vermektir"

Dünyada egemen olan büyük dinlerin geniş bir çerçevesini çizdikten sonra Emil Littré, söylenenleri şu sonuca bağlıyordu:

> "Bu çeşitli kitaplardan (Kitab-ı Mukaddes, Veda, Kur'an) her birinin sunduğu metinleri, bunları içeren metinler ilahidirler. Bu kitaplar dünyanın varlığına, insanlığın kaderine ilişkin sorunu çözerler. Mutlak bir iman emir ve teklif ederler. Bunlar devrimci ve radikallere nazaran iğrenç hurafeler ve insanı uyutacak masallardan toplanmıştır. Bunlar kutsal ve dünyevi despotların milletlerinden yararlanmalarını kolaylaştırmış ve insanlığa felaket getirmişlerdir. Bu muhalif fırkalar arasına eleştirel tarih girer ki bilim için evrenin bilinen düzenine muhalif olan hiçbir şey kabul etmemesi hakkını ve toplumlar mesleği için kesinlikle büyüklük ve hayırseverliği olan bir evrimin zorunlu koşullarını ister. İşte Maurice Vernes'in istemiş olduğu kürsülerin ihdası batıl inançlarla mücadele etmek için önemlidir."

Bu otoriter seslerin ışığında bizzat gerçekler de aynı şeyleri söylüyor: Collège de France'da Mısır bilimi, Asur bilimi kürsüleri, Hint ve İran, Çin, İslam öncesi ve sonrası medeniyetlerin incelemesine tahsis edilmiş kürsüler, dini ayinler ve inançların incelemesine fazlasıyla ehemmiyet veriyordu. Yunanlılar ve Latinliler hakkında Arekoloji ve tarih dünyevi sahaya daha önce tahsis edilen saha arasında bir köprü hizmeti görüyordu. Paul Bertin girişimiyle biraz sonra College de France'da dinlerin karşılaştırmalı tarihi kürsüsü kuruldu. Fransızca konuşan yabancı ülkelerde İsviçre, Belçika'da da aynı türden öğretim görülüyordu. Geneva Edebiyat Fakültesinde genel dinler tarihi kürsüsü kuruluyordu, Brüksel üniversitesi benzer bir kürsüyü Kont Gobletd'Alviella'ya tevdi ediyordu. Diğer taftan Guimet müzesi sayesinde bizzat Maurice Vernes gerçeklerin ve güvenilir belgelerin şiddetli bir eleştirisi kaygısıyla uygar ve uygar olmayanların, vahşilerde ibadetin en ilkel şeklinden, İslam, Hıristiyan, Hinduizmin en saf ilahiyatına kadar düzenli bir şekilde incelemesine tahsis edilen *Revue del. histoire des religions* dergisini kuruyordu. Yirmi yıl önce ihtilalci görünebilecek bu yenilikler kamu oyu tarafından sorunsuz hatta ilgiyle karşılandı.

Bu zamanda siyasi koşullar, Katolik resmi ilahiyat fakültesinin kapatılmasını gerektirdi (1886).

Hollanda ve Almanya ilahiyatçıları münasebetiyle 1879'da Maurice Vernes tarafından göz önünde tutulan sorun Fransız düşünce dünyasını hazırlıksız yakaladı: Çeşitli kiliselerin özel girişimlerine terkedilmiş dinlere ait bütün eğitimi hükümet reddetmeli midir?

Onsekizinci yüzyıla kadar bütün üniversitelerimizin esas mekanizmasını oluşturmuş olan ilahiyat fakültelerini 1886'da kapatmaya yönelten siyasi ve fikri nedenleri incelemenin yeri burası değildir. Burada incelemek istediğimiz konu bu zamanda cereyan eden şeylerdir.

Özellikle fakültelerde ekonomik bakımdan olduğu kadar hükümet bakımından da önemli olaylar olmuştur.

Katoliklerde müminlerin mali yardımlaşması ruhbanın meşhur mütefekkir unsurları ve Katolik dininin laik mensuplarının yardımlaşmasıyla, bazı büyük eyalet şehirlerinde (özellikle Lil Anjar'da) hükümetin yine benzer ve çoğunlukla parlak bir başarıyla verilmiş olan gerçek yüksek bir eğitim görüldü. Böylece eski Carmes'lerin Vaugirard sokağındaki manastırında yerleşmiş olan Paris Katolik enstitüsü aşağıdaki fakülteleri içeriyordu:

1. Sorbonne'un kapatılmış ilahiyat fakültesi. Doğu dillerinin öğretimine ayrılmış serbest bir bölüm de ilave edilmiş olan, şer'i hukuk ve kutsal felsefe fakülteleri. Doğu dilleri okulunda meşhur bilim adamları, İbranice, Asurice, Arapça, Eski Mısırca, Kıptice, Bizans ve Yunanca dillerini öğretiyorlardı.

2. Bir edebiyat, bir hukuk fakültesi, bir yüksek bilimler, bir ticaret ve iktisat yüksek okulu. Bu fakültelerde de meşhur uzmanlar dersler veriyor. Bu fakültelere bağlı öğrenciler resmi Sorbonne fakülteleriyle aynı sınavlara (mezuniyet, master, doktora) hazırlanıyorlardı. Fakat Katolik fakülteleri kuşkusuz öğrenciyi yalnızca sınavlara hazırlıyor, bu sınavlardan geçirtemiyorlardı. Çeşitli diplomalar verebilmek yasal hakkına yalnız devlet kurumları sahipti.

Çok parlak olduğunu (özellikle edebiyat ve hukuk için, çünkü Katolik edebiyat fakültesinde Fransa'nın Latin profesörlerinin en iyisi ders veriyordu) tekrar ettiğim bu organizasyon, aralarında oldukça seçkin düşünürlerin bulunmasından dolayı milletin Katolik unsurlarının finansal desteğini temin etti. Paris Katolik enstitüsünün bugünkü başkanı Öğretmen yüksek okulunun eski öğrencilerinden, Kareh Agherjes, edebiyat doktoru, daha

sonra ruhbana dahil olmuş olan piskopos-profesör Moon senyör Baudrillart kurumunda yüksek bir bilimsel kariyere sahiptir. Bu iki üniversite üyesi arasındaki ilişkiler esasen dostanedir. Rekabet söz konusu değildir. Sorbonne Üniversitesi ve Katolik enstitüsünün ortak bir çok öğrencisi vardır.

İlahiyat fakültesinin kapatılması dinlerin öğretimi sorununu devlet açısından hal edip düzenlemiş olduğunu zan ettirebilse de, gerçekte, laik hükümet böylece bu tür eğitimden ilgisini tamamen kesmiş olmaktadır. Okullara yer ve çalışma araçları vermekten kurtulunca, ilahiyat ve inançlara ilişkin eğitimin başarılmasının araç ve gereçlerini arzularına göre düzenlemeyi Katolik, Protestan ve Yahudi cemaatlere bırakmış oluyordu. Fakat 1889'da bu sorun o kadar yalın sözcüklerle ifade edilemiyordu. Mösyö Vernes'in daha önce incelediğimiz altı sene önce yayımlamış olduğu bir makalesi sorunun diğer çözüm yolarını ortaya koyuyordu.

İkinci İmparatorluk zamanında eğitim ve güzel sanatlar bakanlığını yürütmüş olan Victor Duruy'un, Sorbonne ve Collège de France yanında felsefe ve Yunan, Latin, Roma ve Doğu dilbilimleri için ondokuzuncu yüzyılda Fransa ve Almanya'da kurulmuş olan yeni yöntemlerin çalışılması için "Ecole des Hautes Etudes"u kurmuş olduğu biliniyor. Bu kurumu tesis eden 31 Temmuz 1862 tarihli kanun, bu okulun teorik eğitim yanında teorik öğretimi pekiştirme ve genişletmeye yönelik olduğunu belirleyip açıklıyordu. Bu yüksek eğitim okulu çok kısa sürede Fransa'nın büyük bilimsel merkezlerinden biri haline geldi.

İlahiyat fakültelerinin 1886 yılındaki kapatılışı, zamanının tecrübelerinden yararlandı:

Bu "Ecole des Etudes historico philosophique" yanında "Ecole des Hautes Etudes religieuses"u açtı. İki kurumun özerkliklerini tamamen koruyarak "şube" adı altında birleşmeleriyle zengin bir kütüphane ve mesai salonlarıyla donatılarak Sorbonne'un birinci katında "Ecole des Hautes Etudes" oluşturdular. İşte Maurice Vernes'in feyiz verici mücadelesinin sonucu buydu.

Bu konudaki kanun metnini yüksek öğretim müdürü ve daha sonra Paris Üniversitesi rektörü olmuş olan meşhur filozof Louis Liard kaleme almıştı. Mösyö Paul Anche'dan önce cumhurbaşkanı olan Armand Falléres bu dönemde Milli Eğitim Bakanlığında bulunuyordu. Esasen bu görevi yürütürken Katolik Fakültelerinin korunması ve devamı lehinde millet meclisi nezdinde beyhude girişimlerde bulunmuştu. Bu fakültelerin kapatıldığı oturumdan sonra Mösyö Falléres ve Liard Paris'te yeni bir din araştırmaları merkezinin açılması gereği konusunda mutabık kaldılar. Bunun için en

iyi çözüm, Ecole des Hautes Etudes'de yeni bir şube oluşturmaktı. Mösyö Liard, 1896'da bu okulun altıncı yıldönümü münasebetiyle yayımladığı *La section des sciences religieuses* başlıklı küçük bir kitapta bu sahneyi bizzat anlatmıştır. Olayların ayrıntılarını da bu şubenin sekreterliğini, Vernes'in ölümünden sonra da bu şubenin başkanlığını, yürütmüş olan mösyö Toutain, *Histoire de la section des sciences* religieuses *de 1889 a 1911* başlığı altında 1911'de yayımlanan küçük kitapta anlatmıştır.

Mösyö Toutain, 21 Mart 1885 maliye kanununun (bütçe kanunu) Katolik ilahiyat fakülteleri okullarının maaşları için o zamana kadar kabul etmiş olduğu tahsisatı kaldırmakla daha geniş daha mükemmel, din tarihinin daha çeşitli kurumlarının önünü açmış olduğunu söylüyordu. O zamanlar milletvekili ve 1886 yılı Milli eğitim bütçesinin yazarlığını yürüten ve yedi sene önce de ayan reisliğinde iken vefat etmiş olan Antonin Dubost, gerçekte otuz bin franklık ödeneğin kabulünü teklif etmiş ve bu teklifini şu şekilde savunmuştu:

> "21 Mart 1885 maliye kanunu Katolik ilahiyat fakültelerini kapattı. Fakat bu kapatmayı doğuran tartışmada ilahiyat eğitimi konularında reforma gitmek, gençleşmek ve çağdaş bilimle ilişki kurmak ihtiyacında olsaydı, ülkemizde bütün eğitimden tamamen kaybolmayacak bir kısım olarak mevcut olduğunu kabul hususunda genellikle görüş birliğine varılmıştı. Gerçekten de tasavvur ettikleri bakış açısı ne olursa olsun dinlerin insanlık tarihinin çok önemli bir kısmını oluşturmuş oldukları apaçık bir gerçektir. Bundan dolayı, bizzat tarih gibi dinleri karşılaştırmaya ve eleştiriye tabi kılmak ve bundan teselsül ve yakınlığa yükselmek uygundur. Bu amaçla hükümet Ecole des Hautes Etudes'de dini bilimlerin bir şubesini açmayı ve bu açılışa karşılık olmak üzere otuz bin franklık bir ödeneğin kabulünü talep eder"

Milli Eğitim Bakanlığını yürütmüş olan mösyö Falliéres'in halefi ve daha sonra baş vekil olmuş olan Nene Gyoblet, selefinin projesini onaylayıp pekiştirerek meclis üyelerine, daha sonra ayana bu talebi kabul ettirdi. Dinlere karşı kesinlikle düşmanca değil, aksine bilimsel, açık beyanları hangi şubenin hangi fikirle algılanıp açılmış olduğunu yeterince gösterir: "Kalem tartışmalarının ürününü istemiyoruz, aksine araştırma, eleştiri ürünü, burada doğmanın tartışmasını değil yöntemlerin incelenmesini istiyoruz".

Dini ilimler şubesinin meşruti iradesini cumhurbaşkanı Jules Grévy 30 Ocak 1886'da imzaladı. Çok serbest fikirli ve İnciller, Hıristiyan kutsal metinlerinin kaynağına dair incelemeleriyle şöhret bulmuş bir Protestan bilim adamı Albert Réville bu okulun başkanı olarak aynı yıl 1 Mayıs'ta öğretime başladı.

Okulun ruhu yukarıda Mösyö Goblet'nin tasvir etmiş olduğu gaye oldu: Bu ruh asla dogmatik bir ruh değildi, yani belirli hiçbir inanç doktrininin buyruğuna girmemiştir. Çeşitli ortodoksilerin, İslam, Budizm, Roma Katolikliği ve reforma Protestanlık hatta Afrika ve Okyanusya ayinlerinin çalışıldığı görülüyordu. Bu alışılışmış akımlar ancak yüksek bir tarafsızlık ilanıyla başarılı bir biçimde çalışılabilirdi. Mösyö Vernes'in dediği gibi "Belgeleri ancak yüksek bir bağımsızlık, (dinlerden) ilişkisini tam anlamıyla keserek, yakın veya uzak sonuçlarından endişe etmeksizin yorumlamak çabası başarılı olur. Dolayısıyla ne doğma ve ne de kalem tartışmalarına gerek yoktur"

Diğer taraftan Mösyö Liard'ın yukarıda kaydetmiş olduğumuz 1896'da yayımlanan kitapta bu programın on yıllık tecrübesinden sonra,

> "hükümetin, dini bilimler şubesini oluşturmakla Katolikliğin leh ve aleyhinde öğretimde bulunmayı düşünmediğini, zekanın zorunlu ve yardımcı olan bu geniş samimiyetiyle tarih ve eleştiri yöntemiyle dini fenomenleri kendiliğinden tasavvura muktedir, samimi yüksek, otoriter düşüncelerin toplanmasını istemiş olduğu"nu

söylüyordu. Mösyö Liard 1896-1897 yıllarında da aynı yıllıkta (s. 33-34) şunları söylüyordu: Kuşkusuz hayal kurmuyorum. İhtimallerden tamamen kurtulmuş, bir Spinoza tefekkürüne sahip olmak lazımdır. Matematik bilimlerin dışında deney ve gözlemde öznel duygulanımdan tamamen soyutlanmanın imkansız olduğunu düşünüyorum. Doğa bilimlerinde taraflılıklar olduğuna göre tarih bilimlerinde ve özellikle dini duygulara yani insanın en derin esasına temas eden tarihin bu kısmında daha kutsallıkla ilgili sebeplerle taraflılıklar mevcuttur." Fakat bu değerlendirmelerden sonra mağrurca şunu ilave ediyordu: "Ne olursa olsun bilimsel biçimde takip edilen aynı bir inceleme amacıyla toplanmak imkansız değildir. Tarihte ortaya çıkmış dini olguların incelemesinde insanlar çeşitli inançları açığa vururular: Bunun mümkün olduğunun kanıtı ise bunun böyle olduğudur."

Bu tanıklık münferit değildir. Bu aynı yılın (1897) aynı yıllığında (salname) o zaman dini bilimler şubesi başkanlığında bulunan Albert Réville şöyle der:

> "değişik dinlere ait belge ve yazıtların sürekli ve birlikte incelenmesinde bizimki gibi muhtelif kaynaklar ve sınıflardan kişileri birleştiren bir kolej henüz hiçbir tarafta görünmemiştir... Görevimiz en serbest araştırma şartları sayesinde -aksi taktirde ismine layık bilim yok demektir- olayları, tanıkları, metinleri incelemek ve bundan anlam ve değer çıkarsamak, çağdaş eleştiri-

nin yöntemlerini buraya uygulayarak bize kayıtsız ve şartsız açılmış olan Templum Serenum tapınağını ilahiyatın muhteris istilasına asla terk etmemektir. Bunun sadıkları olduğumuzu burada ilan etmekten çekinmiyorum."

Gerçekten de savaşın hemen öncesinde Hıristiyan metinlerin geniş maddeleri üzerinde, Katolik ve Protestan serbest düşünürler, hukukçular, bir edebiyatçı bir felsefeci, bir Musevi, bir Atina Fransız okulunun eski üyesinin katıldıkları (bir ekibin) şer'î hukuk, Hıristiyan eski edebiyatı, Bizans arkeolojisinden orta çağ inanç ve dogmaları tarihine kadar, aralarında bölmüş oldukları görülüyordu.

Fakat bugün dini bilimler şubesi dikkate değer bir gelişme kaydetmiştir. Belge olmak üzere bu yıl için incelemelerin programını aşağıdaki şekilde toparlıyordu. Bu şubenin şimdiki başkanı Tokyo'da iki ay önce açılmış olan Fransız Enstitüsünü tanzim amacıyla iki sene için Fransa'dan ayrılmış olan büyük Indianist Sylvain Lévi'dir.

1. Uygar olmayan milletlerin dinleri: Profesör Marcel Mauss haftada iki saat ders. Biri Avustralya'da mitoloji ve dini seremonilerin ilişkileri hakkında (dinsel seremonilerin etkisi teorisi), diğeri pratik, bazı sudan dinlerine dair daha geç dönem belgelerin incelemesiyle ilgili.
2. Amerika'nın préclolom bienne dinleri: Profesör Raynaud. Haftada iki saatlik ders. Biri Guatemala Jucation(orta Amerika)'nın etnografyası, dini v e tarihine dair. İkinci ders, pratik Maya (Meksika)'ya ait yıldıza taparların bir el yazısının incelemesine ve açıklamasına ayrılmıştır.
3. Uzak Doğu dinleri: Profesör Granet, haftada iki saatlik ders. Biri eski dinî bir takvime (King Tehou) dair. Diğeri pratik, Taoist metinlerin incelemesine ayrılmıştır.
4. Hind dinleri: Vekil Profesör Mason-Ourssel (Hindistanda bilimsel bir görevde bulunan Foucher'in vekili, haftada iki saatlik ders. Biri Brahmanizm, diğeri Budizm metinlerinin incelemesine ayrılmıştır.
5. Mısır dinleri. Profesör Foret, haftada iki saatlik ders. Biri "choiak" ay bayramlarına göre bitkisel dönüm ibadetine dair, diğer ders ise uygulamalı olup hiyeroglif metinlerinin okumasına ayrılmıştır.
6. Asuri-Babil dini: Profesör Gossey, Bel Marduk, bu dine ait metinlerin incelemesine ayrılmış olup birbirini izleyen iki saatlik ders (İki seneden beri verilmekte olan derslerin devamı).

7. İsrail ve Batılı Yahudilerin dinleri: Profesör Loisy. Haftada iki saatlik ders. Paulus resulün risalelerini telif edişine ayrılmıştır.
8. Rabbi ve Talmud Yahudiliği: Vekil öğretim üyesi Lieber. Haftada iki saatlik ders. Spinoza'nın *Traité théologico-politique* isimli eseriyle Mizar'ın değişik çeşitlerine ayrılmıştır.
9. İslamiyet ve Arabistan dinleri: Profesör Clément Huart. *Taberi Tefsiri* yardımıyla Kur'an'ın onuncu suresinin açıklaması ve Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi*'sine göre İran tasavvufunun incelenmesi.
10. Yunan ve Roma dinleri: Profesör J. Toutain. Haftada iki saatlik ders. Eski Atrurinin ibadet ve dinleri; eski Yunan'da tanrılıklar ve semavi ibadetlerin incelemesine ayrılmıştır.
11. Avrupa'nın ilkel dinleri: Profesör Hubert hastalığından dolayı izinlidir. Vekili Jean Marx, bir saat İrlandalıların Ossian menkıbelerinin kaynağına dair, bir saat da orta çağ Fransız folkloru hakkında
12. Hıristiyan edebiyatı ve Kilise Tarihi: Profesör E. De Foye, Romalı Hippolyte'in *Philosophshoumena*'sına dair bir saat açıklama, diğer bir saat de ilk yüzyıllarda Hıristiyan tefekkürünün oluşum ve evrimine dair. Bundan başka yardımcı öğretim üyesi P. Moncaux iki saat Latince değişik Hıristiyan metinlerinin açıklamasını yapıyor.
13. Bizans Hıristiyanlığı ve Hıristiyan arkeolojisi: Profesör G. Millet. Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda Bizans, Slav, Roma Kiliselerine dair bir saat; diğer saat ise uygulamalı. Yazar tarafından okulda toplanmış Bizans Koleksiyonunun doğrudan doğruya incelemesine ayrılmıştır.
14. Doktrin ve Doğma tarihi: Profesör P. Alpandery (Mösyö), Orta Çağda Latin mezheplerinde Gnostisizm ve sekizinci yüzyılda on beşince yüzyıla kadar batıda haclara dair iki yüzyıl. Bundan başka Sorbonne'da orta çağ felsefesi hakkında profesör Gyilson tarafından haftada iki saat ders veriliyor: Biri on ikinci yüzyıl Platonizmi ve tasavvuf; diğeri ise Yunan-Arap anlayışıyla ilgili teorilere dair.
15. Şer'î hukuk tarihi: Profesör M. R. Genestal, onuncu yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar Fransız Kilisesi hukukun muhtelif noktalarına dair iki saat.
16. Ahlâkî düşünceler tarihi: Profesör A. Bauyet,, üçüncü yüzyıldan on beşince yüzyıla kadar Hıristiyan ahlakının tekamülüne dair bir saat. Resul Paulus'un ahlakına da diğer bir saat.
17. Son olarak, İbrani metinlerinin (Hakimler Kitabı) açıklaması için M. A. Lods tarafından kararlaştırılmış geçici bir konferans konulmuştur.

Geçen olaylar, Fransız hükümetinin daha sonra Ecole des Hautes Etudes' in yüksek öğretimde İlahiyat, veya daha çok "dini bilimler"in konumunu hangi bakımdan anlamış olduklarını yeterince gösteriyor. Burada kabul edilen durum oldukça radikaldir:. Hollanda ve Almanya İlahiyat Fakültelerini korumuş oldukları halde Fransa kendisininkinden resmi öğretimi kaldırarak hiçbir dine kayıtlı olmayan tamamen başka fikri bir kurumu açtı. Bu durum Fransa için mümkün ve muhtemelen zorunluydu. Çünkü Fransa'da görünenlere rağmen, hiç değilse düşünce dünyasında batının büyük dinlerinden hiç biri (Katoliklik, Protestanlık, Yahudilik) ezici bir çoğunluğa sahip değildir. Fransa'da inançlar konusunda büyük ayrılıklar vardır. Örneğin Hollanda'da, aksine, düşünce dünyasının büyük bir çoğunluğu Protestan'dır. İlahiyat Fakülteleri orada bu düşünce erbabının arzu ve isteklerini temsil ediyor. Her ne kadar Almanya Katolik ve Protestanlar arasında bölünmüş ise de oldukça cedelci, güçlü bir Protestan kaynağına sahiptir. Bundan dolayı Protestan ilahiyat Fakülteleri Almanya için doğal ve zorunlu bir kurumdur. Bundan dolayı Fransa'da Katolik Fakültelerinin önünün kapatılması sonucunu doğuran Reforma, resmi din öğretiminin yenilenmesine, Fransa'nın Protestan komşu ülkelerinde bizzat İlahiyat Fakülteleri dahilinde gidilebiliyordu. Tabii ki yenilenme tarzları reformların koşullarıyla çeşitlenmiş olmalıdır. Çağımızda değişmeyen şey, yani en aydın kimselerin iradesi, yüksek öğretimde bugün yegane bilimsel olarak kabul edilmiş belgelerin tarafsız, kesinlikle serbest incelenmesi, kurulu yöntemlere göre dinsel sorunların ele alınmasıdır.